

DÖNTÉS: ÉRTÉK ÉS BIZONYTALANSÁG

1981 nyarán Budapesten tartották meg a „Szubjektív valószínűség, hasznosság és döntéshozatal” című VIII. Nemzetközi Kutatási Konferenciát. A konferenciára — annak ellenére, hogy a tudományos célú utazások anyagi támogatása mindenütt jelentősen csökken — több, mint 100 külföldi résztvevő érkezett, jóformán a világ minden tájáról. A téma, a döntéshozatal pszichológiai kérdései, iránti érdeklődés egyre inkább terjed — tegyük hozzá, nem csupán pszichológusok körében. A növekvő érdeklődést, a tudományterület feltűnően gyors fejlődését mutatja a jelentős új eredményeket bemutató publikációk kiemelkedően magas száma a legutóbbi évtizedben, az egyre több új kutatóműhely megjelenése, valamint az a tény, hogy a különböző szakember regiszterekben ma már több ezer személyt tartanak nyilván, aki ezzel a kérdéskörrel foglalkozik.

A döntések pszichológiai problémáival foglalkozó kutatások szisztematikusan az utóbbi három évtizedben indultak meg. Tárgyuk kialakulása azoknak a mintegy két évszázados tudományos törekvéseknek az eredménye, amelyek kezdetén matematikusok és közgazdászok, mint Bernouilli, Bentham, a helyes döntéshozatal elveit, illetve módszereit próbálták meghatározni. Ezek a törekvések hosszú ideig elszigeteltek és témájukat tekintve partikulárisak maradtak. Végülis a XX. század matematikusai (Neumann, Morgenstern, Savage) voltak azok, akik a döntéelmélet általános matematikai alapjait megvetették. Ezzel egy rendkívülien gyorsan fejlődő, nagy karriert befutó diszciplína született meg. A szakemberek figyelmét gyorsan magára vonta problematikájának belső szépsége és gazdagsága. Ugyanakkor fejlődésének útját fokozott társadalmi érdeklődés is kísérte, mivel korunk civilizációjának komplexitás-krízise egyre növekvő szükségletté fejleszti a döntéshozatal megsegítését úgyszólván minden téren. A döntéelmélet alkalmazása, — a „döntési segély”, a „döntésanalízis” — tehát megjelent és mind fontosabb szerephez jut — többek között — a gazdasági életben, az iparvállalatok szervezésében, az orvosi diagnosztikában, a települések tervezésében, az energiagazdálkodásban és természetesen az életvezetés privát szféráiban is.

A döntéelmélet kifejlesztése — mint erre utaltunk — arra a célra irányult, hogy kidolgozza a helyes döntéshozatal normatíváit. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy miért kell a döntési problémákkal *önállóan* foglalkoznunk? Miért nem tekintjük ugyanolyan problémáknak őket, mint az összes többi problémát általában? Azaz, miért szükséges a döntési problémák megoldására sajátos problémamegoldó eljárásokat kidolgozni? A kérdés utal a döntési probléma specifikus vonzásaira. Az ilyen típusú problémák során ugyanis egy olyan választási kényszerrel kerülünk szembe, ahol a választás súlyos következményekkel jár a számunkra, a választás irreverzibilis és a választás előzményei és következményei egyaránt bizonytalanok. Ezek a szempontok önálló vonásokat, megkülönböztetett súlyt kölcsönöznek a döntési problémáknak és ennek megfelelően sajátos kérdéskörök vizsgálatát teszik szükségessé. A döntéelméletnek olyan speciális területek felé kell fordulnia, mint amelyet a hasznosság-elmélet képvisel, foglalkoznia kell a bizonytalan helyzetekben alkalmazható stratégiákkal, az opciókeresés módszereivel stb.

A döntésemélet eredendő célkitűzése tehát normatív szabályok megalkotására irányult. A normatív megközelítés azonban önmagában nem bizonyult sem teljesnek, sem kellőképpen hatékonynak. A „hogyan kell dönteni?” kérdése mellett mind nagyobb jelentőségűvé vált a „valójában hogyan döntünk?” kérdése, amely par excellence pszichológiai kutatások megindulását ösztönözte. Lényegében így született meg a döntéshozatal pszichológiai kérdéseivel foglalkozó, úgynevezett „leíró döntésemélet”. Fontos rámutatnunk, hogy a „leíró döntésemélet” mint tudományos törekvés, messze túlterjed a tiszta deskripción. Integráns részét képezik a döntéshozó ember sajátosságait figyelembe vevő elvek és eljárások kidolgozására irányuló erőfeszítések. A „leíró döntéseméletet” tehát hiba volna egyszerűen a normatív döntéseméletnek egy általános szempontváltást eredményező, alapvető kiteljesítését jelenti.

A leíró döntésemélet kifejlődésében nem csupán a külső impulzus jelentőségét kell látnunk. Bizonyos pszichológiai kutatások, illetve koncepciók jelentkezése kiindulópontul szolgált és ösztönzőleg hatott egyes pszichológusok közeledéséhez a döntésemélet felé. Mindenekelőtt Brunswicknak a probabilisztikus szempontokat nagy szerephez juttató elgondolásairól, Simonnak az úgynevezett „korlátozott racionalitással” kapcsolatos megállapításairól kell itt szólnunk, valamint a „kognitív pszichológia” eredményeiről és szemléletében rejlő lehetőségekről.

A leíró döntéseméleti kutatások egyaránt gazdagították, mind a pszichológiai alapkutatások, mind az alkalmazott kutatások körét. A pszichológiának szinte nincs olyan ága, amelyik ne profitált volna a döntésekkel kapcsolatos kutatásokból, beleértve olyan, látszólag távolinak tűnő ágakat is, mint például a patopszichológia, vagy a fejlődéslélektan. Mindamellett bizonyos problémakörök kitüntetett jelentőségűek a leíró döntésemélet terén folyó alapkutatásokban. Ezek közül néhányat illusztrációként felsorolunk:

- a bizonytalanság mérésének módszerei
- a hasznosság mérésének módszerei
- ítéletalkotás bizonytalanságban
- új információk hasznosítása a diagnózis alkotáiban
- a kockázat-felismerés sajátosságai
- a csoportos döntések
- a játéksstratégiák kiválasztása
- a társadalmi konfliktusok kezelésének módja

Az alkalmazási területek általános kérdései közé tartoznak a döntési funkciók ember és gép közötti felosztása, jól alkalmazható döntési szabályok kidolgozása, valamint döntések elemzése tipikus helyzetekben. A segítségnyújtás lehetősége kiterjed vállalatokra, intézményekre, csoportokra egyénekre egyaránt.

Ebben a tematikában számban 3 hazai és egy külföldi, a döntépszichológiához kapcsolódó tanulmányt mutatunk be. A 3 hazai tanulmány mindegyike a bizonytalan helyzetben hozott döntésekkel, ezek sajátos problémáival foglalkozik, individuális, illetve interaktív konfliktusok avagy közös cél érdekében kooperáló csoportok esetében. Az egyenlőség, igazságosság percepciójának kérdése a társadalmi összehasonlítás szempontját, az értékordozó csoport hasznosság-módosító szerepét vonja be a társas viselkedés értelmezési keretébe.